

Türkiye'de siyasî partiler üzerinde yapılan araştırmalar yakın dönem Türk tarihinin önemli bir cephesini açıklığa kavuşturduğu gibi, demokrasimizin tarihini de gözler önüne sermektedir. Ülkemizde siyasî partilerin başlangıcından söz edildiğinde ilk akla gelen, şüphesiz insanımızın siyasî partilerle tanıştığı II. Meşrutiyet devridir. Bu devir çeşitli yönleriyle bir çok araştırmaya konu olmuştur. Bilhassa Tarık Zafer Tunaya'nın siyasî partiler üzerine ortaya koyduğu eserlerden derli toplu bilgi edinebilme imkânına sahibiz. Ancak bu, Tunaya'nın belirlediği çerçevenin ve bakış açısının yeniden ve daha ayrıntılı olarak ele alınamayacağı anlamına gelmemelidir. Nitekim, II. Meşrutiyetten günümüze kadar kurulan siyasî partiler ve meydana gelen siyasî faaliyetler gün geçtikçe daha fazla esere konu olmaktadır. Bunlar arasında üzerinde dikkatle durulması gereken eserlerden birisi de Ali Birinci'nin "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" adını ve "II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar" alt başlığını taşıyan kitabıdır.

Ali Birinci, bu eseriyle yakın tarihimizin ilgi çekici konularından birinin daha açıklık kazanmasını sağladığı gibi, özellikle aydınlarımızın II. Meşrutiyetle ilgili bir kısım yanlış kanaatlerinin tashihi yolunda da önemli bir adım atmıştır. Her tarih çalışmasının "bir bakıma mâzinin yeniden inşa edilmesi" anlamına geldiğini ifade eden Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası "hakkında söylenegelen kanaat ve yorumların en azından yeniden tartışılması" gereğine inanıyor (s.5) ki, üzerinde durduğumuz eser bunun güzel bir örneğidir. Bu noktada Ali Birinci'nin kaynakları kullanırken gösterdiği titizliğin ve bilgileri irtibatlandırmadaki başarısının, benzer çalışmalar için de iyi bir örnek olabileceğinin belirtilmesi gerekir.

Eser, müellifinin ana hatlarıyla metodunu ve tarih felsefesini sarih olarak dile getiren bir önsözle başlıyor ve dört bölümden oluşuyor. Metnin ardından sırasıyla "Ekler", "Kitabiyat" ve "İndeks" veriliyor.

"II. Meşrutiyetin İlanı ve Siyasileşme" adını taşıyan birinci bölümde (s. 13-14) ilk olarak dönemi yaşayanların kaleminden, iktisâdî, sosyal, psikolojik vb. yönleriyle "siyasetin zemini" hakkında bilgi veriliyor. Siyasetin belirlenen zemininde II. Meşrutiyet'in cemiyetleşme süreci, sosyal, azınlık, öğrenci, meslek ve kadın cemiyetleri alt başlıklarında ele alınıyor. Bölümün ikinci kısmında "Siyasî Cemiyetlerin Ortaya Çıkışı" üzerinde duruluyor. Burada dönemin insanının "Siyasileşme sürecine" girişi çarpıcı örneklerle ifade edildikten sonra, "İttihat ve Terakki'nin siyasi bir güç olarak" doğuşu, dönemin aydınlarındaki "siyasi telâkkiler" ve "Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Önceki Siyasî Cemiyetler ve Fırkalar" ana hatlarıyla ortaya konuluyor. Bu bilgiler ve tespitlerin ışığında, II. Meşrutiyet döneminin siyasileşme süreci ve cemiyetleşme örgüsünün -bütün karmaşıklığına rağmen- daha anlaşılır hale geldiğini söyleyebiliriz.

Kitabın ikinci bölümü "Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Ortaya Çıkışı" adını taşıyor. Bu bölümde Fırkanın kuruluşu bütün safhalarıyla ortaya konduktan sonra, azınlıkların Fırka ile ilişkileri, Fırkaya katılan diğer fırkalar ve Fırka dışında kalanlar üzerinde duruluyor (s. 45-54). Verilen bilgiler arasında Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın "gayr-ı mütecânis olduğu yolundaki" teşhisler doğrulanırken, aynı şeylerin İttihât ve Terakki Fırkası için de söylenebileceği ifade ediliyor (s. 50). Fırka'nın temel görüşlerinin "ittihad-ı anâsır" ve "adem-i merkeziyet" olduğu, dolayısıyla Türkçülüğün de tehlikeli görüldüğü, programına ve önde gelen şahsiyetlerine dayandırılarak ortaya konduktan (s. 56-57) sonra, dış politikadaki temel tavrı ve diğer görüşleri üzerinde duruluyor. Teşkilatlanma safhasında büyük bir ilgi gören Fırka'nın aynı zamanda zengin ve geniş bir yelpazede matbuat desteğine sahip olduğu belirtiliyor. Fırka'nın mâlî kaynakları hakkında da, "merak ve tetkik edilmeye değer" hususlara rağmen, tatminkâr bilgiler elde edilebilmektedir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılanların beklentilerinin değerlendirildiği kısım "cümlelerin rivayeti bir, maksudu ise muhtelifi" (s. 85) ifadesiyle özetlenebilir. Fırka'nın 2-9 Haziran 1913'te yapılan yegâne kongresi, "Tam Müslümanlar" ve "Münevverân Takımı" başta olmak üzere iç hizipleşmeler ve Fırka'nın İttihât ve Terakki ile karşılıklı tavırlarının ele alındığı kısımlar da dikkate değer tespitleri içermektedir.

"Siyasî Hayatta Hürriyet ve İtilâf Fırkası" adını taşıyan üçüncü bölüm, üç ayrı kısımda incelenmektedir. Önce 1911 ara seçimlerinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın elde ettiği başarı ve artan iktidar ümitleri üzerinde durularak, bunun "uzun vadede geri tepen bir zafer" (s. 104) olduğu vurgulanıyor. Kanun-ı Esâsî'nin -hükümet ve Mebusan Meclisi arasında meydana gelebilecek tıkanıklıkta Padişaha Meclisi fesih yetkisi veren- 35. maddesinin tâdili meselesinin İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilâf fırkalarınca yorumlanması ve konu üzerinde yapılan tartışmaların Meclis-i Mebusân'da ele alınması üzerinde durularak, tâdil talebinin gerekli rey alamaması sebebiyle yine bu maddeye göre 15 Ocak 1912'de Âyân Meclisi'ne gönderilen ve Meclis-i Mebusan'ın feshini isteyen Trade-i Seniyyenin görüşülmesi, kabulü ve Meclis'in feshinin akisleri de ele alınmıştır. Verilen bilgiler arasında Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, iktidar olma ümidinin canlandığı bir dönemde Meclis'in feshedilmesi endişesi içinde olduğu ve özellikle buna mani olmaya çalıştığı (s. 112) belirtiliyor. Ayrıca, Meclis'in feshinin aydınlar tarafından 1878'deki ilk meclisin kapatılmasına benzetildiği ve ümumî bir kırgınlık yarattığı da vurgulanıyor (s. 119). İki dereceli seçim sisteminin bu dönemdeki uygulamasının ardından 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf Fırkalarının faaliyetleri inceleniyor. Seçimlerde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Arnavutlar ve sosyalistlerle olan ilişkilerine de açıklık kazandırılıyor. Hürriyet ve İtilâf ile İttihat ve Terakki fırkalarının seçim taktikleri, siyasî tarihimizin "sopalı seçim" sayfasını oluşturan seçim hadiseleri, yolsuzlukları, şikâyetleri ve altı muhalif dışında tamamen İttihat ve Terakki adaylarının kazandığı seçim neticeleri bütün dikkat çekici yönleriyle ortaya konuluyor.

1912 seçimlerinde beklenenin tersine başarısızlığa uğrayan ve geleceği bu durumdan büyük ölçüde etkilenen "Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Küçülme ve Dağılma Devri" kitabın son bölümünü oluşturuyor. Bölümün ilk kısmında "Seçimlerden Sora Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, "büzulme ve küçülme safhasına" girdiği (s. 161) belirtilmiş ve sebepleri izah edilmiştir. " Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin Kurulması" (22 Temmuz 1912) çerçevesinde, "İttihat ve Terakki'nin İktidardan Uzaklaştırılmasından Önceki Gelişmeler", özellikle "Arnavutluk Hadiseleri" ve "Halâskârân-ı Zabitân Grubu Hareketi" ile ilişkili olarak açıklanmaktadır. Burada Halâskârân hareketinin temel isteğinin, ordunun siyasî hayata bulaştırılmaması yönünde

olduğu, hareketin fırkalarla münasebetleri incelenerek ortaya konuluyor (s. 166-173). Ayrıca Arnavutluk hâdiseleri ve Halâskârân-ı Zabîtân hareketinin aynı zamana rastlaması ile her iki hareketin birbirini beslediği de ifade ediliyor (s. 171). İttihat ve Terakki muhaliflerince "İkinci On Temmuz" olarak isimlendirilen Ahmet Muhtar Paşa'nın sadarete geçirilmesinin ardından Halâskârân'ın tehdidiyle Meclis'in feshi ele alınıyor. "Halâskârân'ı Zabîtân Hareketi Dolayısıyla Ordu-Siyaset İlişkilerinin Bir Kere Daha Tartışılması" başlığıyla verilen bilgilerden, ordunun siyasetten uzak tutulmasını savunanların, bu defa muhalifleri ile yer değiştirdiğini öğreniyoruz (s. 176). Meclis'in feshi, seçimlerin yenilenmesi yolundaki ümitler, ancak, bunun gerçekleşmemesi sonucu uğranılan hayal kırıklığı, Eylül 1912'de kurulan Millî Meşrutiyet Fırkası'nın Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile ilişkileri muhtelif yönlerden inceleniyor. Burada verilen bilgilerden "bu devrin ilk açık Türkçü programıyla dikkati" çeken Millî Meşrutiyet Fırkası'nın temel görüşlerini, Osmanlılığı merkez alan Türklük ve İslâmlığın oluşturduğunu, Hürriyet ve İtilâf Fırkası tarafından -bu fırkanın Meclis'in feshiyle ortadan kalktığını farzettiği- İttihat ve Terakki'nin yeni bir kisvesi altında ortaya çıkmış hali olarak görüldüğünü öğreniyoruz (s. 181-187). Daha sonra "Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Ahmet Muhtar Paşa Hükümetiyle İlişkileri" üzerinde duruluyor. Fırkanın; düşürülen Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin yerine 29 Ekim 1912'de kurulan Kâmil Paşa Hükümetiyle ilişkileri, Balkan Harbi günlerinde enkaz haline geldiği sıralarda tasarladığı hükümet darbesinin İttihat ve Terakki tarafından iki gün önce gerçekleştirilmesi üzerine dağılması ve yerine yeni bir fırkanın kurulması çabaları ayrı ayrı ele alınıyor. "Bâbiâli Baskınından Sonra Muhalefet" başlığı altında, Hürriyet ve İtilâf mensuplarının da aralarında bulunduğu birçok muhalif aydınının yurt dışına çıkmak zorunda kalması ve Sabahattin Bey zümresinin öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışılan, fakat akım kalan "Taklîb-i Hükümet Teşebbüsü" hakkında bilgi veriliyor. "Mahmut Şevket Paşa'nın Zamanında Muhalefet" başlığı altında sırasıyla Paşa'nın katline dair görüşler ve "Paşa'nın Katlinden Sonra Siyasî Sürgünler" ele alınıyor. Burada Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki ile ilişkileri, Enver ve Tâlat Beylere karşı tavrı (s. 206-207) ile suikastın Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na mâl edilmesi yolunda tekrar edilen yanlış kanaatlerin tenkidi (s. 211-214) özellikle dikkat çekmektedir. Bölümün sonunda yer alan "Muhalefetin Yurt Dışındaki Faaliyetleri (1913-1918)"nin "II. Abdülhamid'i yıkmak için Jöntürkler tarafından yürütülen her türlü

kayıttan âzâde faaliyetleri" hatırlattığı, yerinde bir tespitle ifade ediliyor (s. 220).

Kitabın "Hasıl-ı Kelâm"ında (s. 221-228), II. Meşrutiyet devrinin siyaset, düşünce, cemiyetleşme ve aydın ilişkilerinin genel bir tahlili -bilhassa Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve muhalifler ekseninde- yapılmaktadır. Ayrıca siyasi hayatımızın laboratuvarı durumunda olan bu dönemin, bize "usûlün önce" geldiğini bir kere daha anlattığı da ifade edilmektedir.

Ekler kısmında bazı muhaliflerin hal tercümeleri, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın programı, dâhilî nizamnamesi ve şubeleri ile diğer belgeler verilmektedir.

Eserin kaynakları alıştığımız ve genel kabul gördüğünü bildiğimiz "kaynaklar" veya "bibliyografya" adıyla değil, "Kitabiyat" başlığı altında verilmiştir. Bu arada dipnotlarda zikredilen bazı kitapların (Meselâ: A. E. Yalman s. 19 n. 14 ve Y. Z. Ersal s. 21 n. 33) kaynaklar arasında yer almadığını da belirtmek gerekir ki, bunların hiçbiri esere değerinden birşey kaybettirmemektedir. Kitabiyat "Basılı Olmayan Kaynaklar" ve "Basılı Kaynaklar" olarak iki kısma ayrılıyor.

Birincisini arşiv belgeleri, ikincisini sırasıyla "Kitaplar ve Risaleler", "Tezler", "Yazılar ve Dizi Yazılar", "Salnâmeler ve Diğer Resmî Yayınlar" ile "Gazete ve Mecmualar" oluşturuyor. Kitap kullanışlı bir indeksle son buluyor.

Tanıtmaya çalıştığımız bu eserinde Ali Birinci mümessil vasıftaki olayların seçilmesi ve gerekli bilgilerin çok dağınık kaynaklardan temini gibi iki önemli müşkülle karşılaştığını belirtmesine (s. 6) rağmen, araştırma sırasında "en küçük ve en hurda teferruatın" bile dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, eserin sahasında önemli bir boşluğu doldurduğu ve araştırmacılara yol gösterici nitelikte olduğunu belirtmek gerekir.

